

проф. Сергій Квіт
ректор Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
професор Могилянської школи журналістики

Етика та журналістські стандарти – діючі норми та самообмеження медіа

Порушення професійної етики та стандартів журналістської діяльності у 2022-2023 роках має розглядатися у контексті повномасштабного військового вторгнення під час чергової російсько-української війни, що розпочалася у 2014 році і створила значні концептуальні передумови для розмивання узвичаєних норм. Іншими словами, зараз недостатньо брати до уваги окремо взяті кейси порушень журналістами професійної етики, ніби не помічаючи обставини глобальних трансформацій, спричинених цією війною.

Тим більше, що існує все більше можливостей публічно ідентифікувати неетичну поведінку журналістів, які просувають російські наративи у Західних медіа і належать до т.зв «Duranty club». Так, у липні 2022 року під санкції Великої Британії потрапив скандальний проросійський журналіст Грем Філіпс¹. Він був помічений в одній компанії разом з Патріком Ланкастером і Крістелем Неантом на окупованих територіях Донецької і Луганської областей в умовах особливого сприяння з боку окупаційної російської адміністрації.² У відповідь ці особи створювали проросійський, тобто викривлений і неправдивий, медіа контент.

Практика розмивання і порушення етичних норм у міжнародній пресі зараз виглядає набагато більше публічно обґрунтованою, ніж просто мотивація окремих медіа професіоналів. Вона безпосередньо залежить від широкого культурного і політичного оточення, що створюється довкола глобальної проблеми війни: як щодо спроможності робити ціннісний вибір, називати речі своїми іменами, так і в бік уникання відповідальності, прикривання політичної корупції.

¹ Pro-Russian UK journalist put on sanctions list // BBC, 26 July 2022: <https://bbc.in/3ItfvgB>.

² Elise Thomas. Explainer: The pro-Kremlin propaganda “journalists” and crowdsourcing // Centre for Information Resilience, Aug 2, 2022: <https://bit.ly/3jXMWye>.

Усталена проросійська риторика

Усталена на Заході проросійська риторика свідчить про те, що публічна сфера вже давно була насичена відповідними стереотипами, прийнятними для масової медіа аудиторії. Зокрема, ставлення до найбільш поширеного російського міфу «великої вітчизняної війни» свідчить не лише про певний консенсус стосовно ставлення до Сталіна і Радянського Союзу як «великого союзника» Заходу у Другій світовій війні. Мова також іде про падіння здатності багатьох Західних інтелектуалів і політиків мислити критично, суттєві проблеми з освітою та глобальний розмах політичної корупції. Тобто для багатьох публічних осіб висловлювати такого роду оцінки до 24 лютого 2022 року було зручно, або навіть вигідно.

Чи не найбільш наочним прикладом усталеної проросійської політики, поширеної на Заході після Другої світової війни, а також свідченням значних втрат німецької політичної культури, була риторика Франка-Вальтера Штайнмаєра, яка, втім, зазнала суттєвих змін протягом 2022 року. Президент ФРН жив з відчуттям морального боргу Німеччини перед Росією за звірства нацистів під час Другої світової війни. Тобто він був не дуже обізнаний з її перебігом, не знав (чи селективно не брав до уваги), що Радянський Союз вступив у Другу світову війну в якості союзника гітлерівської Німеччини, ототожнював СРСР з Росією, обґрунтовуючи в такий спосіб необхідність продовження Німеччиною спільного бізнесу з путінською Росією у справі будівництва Nord Stream 2.

Штайнмаертиснув на Україну на користь путінського режиму, що ніби збігалось з національними інтересами ФРН, від 2015 року. Українці дуже добре пам'ятають відому своїм абсурдом «формулу Штайнмаєр», в якій йшлося про організацію «вільних виборів» на тимчасово окупованій Росією території України. Ця формула була запропонована тоді ще міністром закордонних справ Німеччини Франком-Вальтером Штайнмаєром у жовтні 2015 року на паризькому саміті «нормандської четвірки».

У 2022 році риторика президента ФРН почала змінюватися: у липні року він заявив про свої помилки і про необхідність зменшувати економічну залежність від авторитарних режимів³. Можна припустити, що Штайнмаєр зміцнився у своїх намірах не повертатися до довоєнного статус-кво з путінською Росією після того, як потрапив під російський обстріл на Чернігівщині і провів кілька годин в укритті разом з українськими селянами.⁴ Інакше не могло бути, оскільки російські

³ Данило Сотников. Президент ФРН заявив про початок «нової ери» після війни // DW, 3 липня 2022: <https://bit.ly/3E1RQ3Y>.

⁴ Таня Матяш. Штайнмаєр через повітряну тривогу провів близько двох годин в укритті на Чернігівщині // LB, 25 жовтня 2022: <https://bit.ly/3luaz1Q>.

«партнери» дуже швидко створили неприйнятні умови для публічної діяльності значної кількості своїх Західних симпатиків.

Тут можна згадати суттєвий антисемітський компонент російської пропаганди 2022 року⁵. Також, за словами Олександра Мотиля, «українці стали для росіян тим, чим були євреї для нацистської Німеччини.»⁶ Однак взаємна повоєнна симпатія Німеччини та Росії має глибоке історичне, політичне і навіть психологічне коріння. Це приклад того, як ця супердержава, оперуючи риторикою європейських цінностей, згадуючи верховенство права та права людини, намагалася ігнорувати Україну на міжнародній арені, оскільки остання не вписувалася у сформовану після Другої світової війни картину світу. На відміну від Росії, яка, окрім усього іншого, відіграла роль глобального генератора корупції.

Ще один приклад. Публічні висловлювання Папи Франциска є прикладом чи не найбільш нерелевантних суджень про російсько-українську війну 2014-2023. Він не втомлюється згадувати про страждання українців і водночас повторювати, що мир між Україною і Росією «все ще можливий»⁷. Кажучи про абсурдність війни, Папа мимоходом звинувачує Західний світ у расизмі через позитивне ставлення до білих українських біженців⁸, звертається до обох сторін «конфлікту», не відрізняючи провини злочинця і ситуацію, в яку під час скоєння злочину, потрапляє жертва, не маючи бажання або мужності назвати речі своїми іменами, множачи невизначеність і хаос в інтерпретації цієї війни у міжнародних медіа.

Оскільки Папа мав би давати оцінки з морального погляду, його очевидна слабкість створює прецедент для будь-яких етичних порушень і професійних зловживань у медіа сфері. Поруч з тим, можна припускати наявність різних мотивів, що спонукають Папу до нечесної, а тому неетичної поведінки. Зокрема, згадують про те, що його «головна» аудиторія – багаточисельна Латинська Америка, яка ніби симпатизує лівацькій антиамериканській риторичній конспірологічній звинувачень у бік НАТО та якихось «інших держав»⁹. Ще одна можлива причина – Ватикан ніби прагне зберегти добрі стосунки з Російською Православною Церквою, водночас умисно не

⁵ Anti-Semitism And Pro-Kremlin Disinformation: <https://bit.ly/3lhJWGl>.

⁶ Interview with Alexander Motyl | “After Russia’s departure from great power status, the world will once again become bipolar” // Forum for Ukrainian Studies, November 28, 2022: <https://bit.ly/3HTU2Me>.

⁷ Lisa Zengarini. Pope: peace between Russia and Ukraine is possible, don’t forget the poor // Vatican News: <https://bit.ly/3E28uAr>.

⁸ Пастор, а не політик: які заяви робив Папа Римський про війну в Україні // Слово і Діло, 24 грудня 2022: <https://bit.ly/3luuAW6>

⁹ Francis X. Rocca and Evan Gershkovich. Pope Says NATO Might Have Provoked Russian Invasion of Ukraine // WSJ, May 3, 2022: <https://on.wsj.com/3YKBxQZ>.

помічаючи Україну. Принаймні на тлі російсько-української війни XXI ст., Ватикан не дає власних прикладів того, що політика справді може бути моральною справою.

Слабкість глобальних інституцій

«Найрозпеченіші місця в пеклі призначені для тих, хто в часи великих моральних іспитів зберігав нейтралітет», – згадала слова Данте Аліґ'єрі колишня українська співробітниця Організації Об'єднаних Націй Леся Огрязко у своєму Facebook пості від 10 лютого 2023 року, відмовляючись від роботи в цій чи не найважливішій і одночасно – найбільш безпорадній міжнародній організації, «підкреслено рівновіддаленій від «обох сторін конфлікту». Леся Огрязко пише, що тут не вітаються «проукраїнські погляди (або, скоріше, принципи здорового глузду під час війни, розрізнення відвертого зла від добра, жертви від агресора)». А «ще більше там корисних ідіотів, які навіть не підозрюють, як прикриваючись, буцімто, неупередженістю та стерильністю міжнародних норм, а особливо прав людини, часто підіграють нашому ворогові»¹⁰.

Міжнародна організація з міграції, яка є частиною ООН, називає теперішню російсько-українську війну «українською кризою».¹¹ Це доволі цікавий підхід, що дає змогу провести історичну паралель з Другою світовою війною, яка з певного погляду може бути представлена в якості «польської кризи». Принаймні саме так, здійснивши Глівницьку провокацію у 1939 році, пояснювала напад на Польщу нацистська Німеччина. До подібних порівнянь може призвести лише лицемірна «рівновіддалена» риторика. Щоправда, у наведеному тексті вживається і слово «війна», однак у більш специфічному контексті повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року, як констатація самого факту бойових дій.

Визначення «українська криза» неприйнятна з жодного погляду. Тімоті Снайдер каже про те, що Росія вдалася до кожного зі шляхів геноциду¹². За словами Тарася Кузя, «після Маріуполя, Бучі та незліченних інших російських воєнних злочинів більше не може бути мови про повернення до попередньої епохи тісних зв'язків і розмитих кордонів. (...) Як наслідок, антиросійські настрої, що традиційно були більш поширені в центральній і західній Україні, тепер також широко сприймаються на півдні та сході. Нещодавнє опитування, проведене Соціологічною групою «Рейтинг», показало, що 98% українців вважають російських військових винними у воєнних злочинах, а 87% також хочуть притягнути до відповідальності громадян Росії»¹³.

¹⁰ Lesia Ogryzko. Facebook post Feb 10, 2023: <https://bit.ly/3lB4IYB>.

¹¹ UKRAINE CRISIS 2022: 6 MONTHS OF RESPONSE? 2022: <https://bit.ly/3I1Mgjk>.

¹² «Росія вдалася до кожного зі шляхів геноциду» — Тімоті Снайдер про російський фашизм, майбутнє України та Зеленського // Суспільне. Новини: <https://bit.ly/3I7jb63>.

¹³ Taras Kuzio. Putin's invasion shatters the myth of Russian-Ukrainian brotherhood // Atlantic Council, 16 Feb, 2023: <https://bit.ly/3YBhpkQ>.

Голова Міжнародного олімпійського комітету Томас Бах виступив проти усунення російських спортсменів від участі в Олімпійських іграх через напад Росії на Україну. Мовляв, спортсмени не мають страждати від дій політиків. На його думку, «бойкот є порушенням Олімпійської хартії, яка зобов'язує всі національні олімпійські комітети «брати участь в Іграх Олімпіади, надсилаючи спортсменів».¹⁴ Щоправда, греки зупинили свої війни на час Олімпійських ігор. Натомість росіяни вбивають на війні українських олімпійських спортсменів. Чи взагалі можлива за таких обставин нейтральна позиція?

Подібно, українці закликали припинити підтримку Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) жертвами для цієї організації. Адже МКЧХ не допомагав у створенні гуманітарних коридорів, так само, був «рівновіддалений» від злочинців та їхніх жертв, називав війну «кризою» і «конфліктом», вважаючи Україну однією із сторін конфлікту».¹⁵ На думку Арсена Жумаділова, «міжнародні організації – не священні корови. Їхній моральний компас давно збився з шляху. Користь від їхньої роботи не завжди перевищує шкоду. Додаткова вартість їхніх зусиль сумнівна».¹⁶

До ще одного скандалу призвів звіт Amnesty International про Україну. Ця міжнародна організація звинуватила українських військових в тому, що, боронячи українські населені пункти від російських загарбників, вони ніби наражають на небезпеку цивільне населення. Іншими словами, у підтексті, найкращим виходом для України було б відмовитися від спротиву.

У відповідь, голова українського підрозділу цієї організації Оксана Покальчук подала у відставку, а видання The Times назвало звіт Amnesty International російською пропагандою.¹⁷ Міжнародні експерти також піддали цей звіт змістовній критиці. Так, Віл Райт написав: «У той час, коли вулична війна становить явну небезпеку для цивільного населення у містах в зоні бойових дій, нереально очікувати, що ЗСУ обмежать свою оборону важливих населених пунктів від потенційних наслідків ворожих атак, або поставлять себе в тактично не вигідне становище, атакуючи противника, який має перевагу в повітрі».¹⁸

¹⁴ Tracey Holmes. IOC president urges Ukrainian Olympic Committee against organising Paris Olympic Games boycott // ABC News, 9 Feb, 2023: <https://ab.co/3xqG9jH>.

¹⁵ Червоний Хрест уперше назвав війну в Україні міжнародним військовим конфліктом, а не кризою // Укрінформ, 17 жовтня 2022: <https://bit.ly/3S6FQ7e>.

¹⁶ Natalia Bushkovska. Ukrainians call for Red Cross boycott // Українська правда, 26 March, 2022: <https://bit.ly/3XFpmE1>.

¹⁷ Madeleine Spence. Why is Amnesty International feeding Russian propaganda? // The Times, 14 Aug, 2022: <https://bit.ly/3SbYM4p>.

¹⁸ Will Wright. Imploding Protection Through Exploding Norms? The Amnesty International Report and the Broader Debate on Armed Conflict in Populated Areas // Völkerrechtsblog, 12 Aug, 2022: <https://bit.ly/3k2fGWA>.

Намагання бути нейтральним до агресора, зрівнювати позиції жертви та злочинця – не найкращий спосіб ставлення до війни, що має глобальне значення. Той, хто дотримується нейтралітету в подібних обставинах, так чи інакше, стає на бік злочинця. Оскільки риторичні дискусії на цю тему відбуваються у публічній сфері, авторитет міжнародних організацій, які підмінюють професійні оцінки евфемізмами, оксюморонами та езоповою мовою, зокрема створює сприятливе медіа оточення для розмивання журналістської етики. В такий спосіб з'являється легальна можливість для поблажливих оцінок стосовно тих, хто вчиняє масові вбивства та інші злочини проти людства, у формі звичайних цитувань офіційних осіб.

Поруч з тим, кейси, подібні до політики нейтралітету Швейцарії до злочинів російської армії, людиноненависницької ідеології путінського режиму, геноциду українців, руйнування цивільної інфраструктури, вбивств мирного населення, масових викрадень дітей з метою промивання мізків у спеціально створених для цього таборах¹⁹, що також підпадає під визначення геноциду²⁰, до намагань ліквідувати свободу слова в Україні, поруч з пропутінською політикою Угорського уряду, заслуговують на окрему увагу.

Вимога свободи слова як маніпуляція громадською думкою

У самій медіа сфері поширений підхід, який оцінює стан свободи слова лише у прив'язці до території, без розуміння змісту проблем, що з ними доводиться мати справу. Так, редакція сайту Globethics, справедливо нарікаючи на глобальні загрози свободі слова, згадує про війну в Україні тільки як про факт, за який невідомо хто мав би нести відповідальність: «У всьому світі свобода преси обмежена різними способами та різною мірою. Журналістика вважається однією з найнебезпечніших професій у світі.

В Україні з початку війни в лютому 2022 року 20 журналістів були вбиті, зникли безвісти або перебувають у заручниках. І не тільки журналісти, що спеціалізуються на конфліктах й перебувають у зоні ризику. За останні роки зросла кількість смертельних нападів на журналістів, які повідомляють про корупцію, порушення прав людини, екологічні злочини, торгівлю людьми та політичні злочини»²¹. Як бачимо, цим медіа професіоналам невідомо, що згадана війна розпочалася у 2014 році. Як і те, що одним з її наслідків є ліквідація свободи слова на тимчасово окупованих

¹⁹ Michael Carpenter. The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine // US Mission to the OSCE, 16 Feb, 2023: <https://bit.ly/3EjBtQG>.

²⁰ Editorial Board. Russia's abductions of Ukrainian children are a genocidal crime // 27 Dec, 2022: <https://wapo.st/3S8xaND>.

²¹ Admin Web. The need for media ethics: on press freedom in 2022 // Globethics, 2022: <https://bit.ly/3xoQYm9>.

територіях України. Оскільки путінський режим вважає право на свободу висловлювань екзистенційним злом для себе, перше, що він намагається зробити, це нав'язати українцям власні авторитарні зразки політичної культури.

Подібно, в оглядовій публікації про стан свободи слова у 2022 році, Лорел Боуман зовсім неконтекстуально стверджує, що «найбільш смертоносними країнами для медіа стали Мексика, Україна та Гаїті»²². По-перше, не Україна, а тимчасово окуповані росіянами українські території. По-друге, повну відповідальність за такий стан справ несуть російська держава, російське політичне керівництво і російське суспільство, яке підтримує згадану політику і пишається злочинами своєї армії²³.

Авторитетна організація «Репортери без кордонів» дає регулярні оцінки стану свободи слова в Україні. З їхніх таких саме «рівновіддалених» звітів складається враження, ніби свобода слова страждає через умисні дії з обох сторін: «Інформаційна війна» з Росією ще до російського вторгнення завдавала шкоди медійному середовищу України. ЗМІ, які вважаються прокремлівськими, були заборонені указом президента, а доступ до російських соцмереж був обмежений. Це посилювалося з початку російського вторгнення. ЗМІ, які поширюють російську пропаганду, були заблоковані, тоді як російська армія навмисно атакувала журналістів, медіа та телекомунікаційну інфраструктуру, щоб перешкодити українському населенню отримати доступ до незалежних новин та інформації²⁴.

Слід зазначити, що політика українського уряду в контексті війни за незалежність від Росії, у інформаційному полі, спирається на позицію українського громадянського суспільства, у т.ч. медіа професіоналів. Наприклад, у травні 2022 року «326 журналістів, ЗМІ, громадських організацій та рухів підписали звернення до Президента України, Міністра культури та інформаційної політики України та Національної ради з питань телебачення і радіомовлення із закликом не допускати проросійських пропагандистів до національних телемарафонів та інші медіамарафони»²⁵.

Ми можемо пересвідчитися, що «Репортери без кордонів» не вперше і не випадково вживають фразу «інформаційна війна» в контексті протистояння України (суспільства, що відстоює свободу слова) і Росії (держави-агресора, що прагне

²² Laurel Bowman. Violence, War and New Laws Increase Risks for Media in 2022 // Voice of America, December 22, 2022: <https://bit.ly/3xeFyBH>.

²³ Незалежні соціологи: 71% росіян відчуває гордість через війну з Україною // Радіо «Свобода», 17 березня, 2022: <https://bit.ly/3YzDBvz>; Більшість росіян підтримують війну: Буданов пояснив, чому протести в РФ неможливі // УНІАН, 31 грудня 2022: <https://bit.ly/3SiYTve>

²⁴ Ukraine // RSF: <https://bit.ly/3jRdzEW>.

²⁵ 326 media outlets and journalists supported the exclusion of pro-russian hosts from the telethons // IMI, May 14, 2022: <https://bit.ly/3YvIwNZ>.

знищити свободу слова) у лапках, як зовсім не варту уваги. У 2021 році слова про інформаційну війну були також взяті у лапки в матеріалі про заборону проросійських медіа в Україні²⁶.

Давайте знову спробуємо вдатися до історичних аналогій, оскільки нам потрібно ідентифікувати проблему і зрозуміти, з яким феноменом маємо справу. Чи були б релевантними подібні дорікання в бік урядової політики Сполучених Штатів, Франції чи Великої Британії щодо обмежень діяльності медіа, підконтрольних Йо-зефу Геббельсу під час Другої світової війни? Чи «Репортери без кордонів» можуть вказати на якісь етичні переваги путінської пропаганди, яку слід було б захищати в рамках боротьби за свободу слова, над гітлерівською пропагандою?

Зовсім ні, оскільки в обох випадках маємо справу з ідентичними підходами авторитарних режимів. Тут ми також стикаємося з невіглаством, яке розмиває етичні норми і створює сприятливе оточення для порушень етичних стандартів у медіа сфері. Ще більшим свідченням некомпетентності є твердження про те, інформаційна боротьба України проти російської, у т.ч. інформаційної, агресії, трактується «Репортерами без кордонів» як потенційна загроза для функціонування європейських медіа²⁷.

Ще один приклад медіа невігластва – дивні висловлювання публічних осіб, яких важко запідозрити в симпатії до путінського режиму. Так, на думку Ілона Маска, «подобається це комусь чи ні, Росія абсолютно сприймає Крим як надзвичайно важливу частину Росії (...) Крим також має для Росії критичне значення щодо національної безпеки, оскільки це їхня південна військово-морська база. З їхньої точки зору, втрата Криму – це те саме, що для США втрата Гаваїв і Перл-Харбора»²⁸. Ці думки неможливо інтерпретувати без того, щоб особисто перепитати Ілона Маска, що ж насправді він мав на увазі.

Етичні налаштування медіа під час війни

У липні минулого року газета Financial Times, не наводячи жодних фактів, опублікувала статтю про ризик контрабанди Україною західної зброї, як неминучий і тому практично доведений злочин.²⁹ Думка про те, що хтось міг щось не так

²⁶ Ukraine escalates “information war” by banning three pro-Kremlin media // RSF, 5 March 2021: <https://bit.ly/3EgIPVS>.

²⁷ Europe – Central Asia. Polarisation to the west, war & propaganda to the east // RSF: <https://bit.ly/3K3TmX3>.

²⁸ RYAN BORT. Elon Musk Can't Stop Peddling Putin Propaganda // Rolling Stone, October, 22, 2022: <https://bit.ly/3xikavb>.

²⁹ Henry Foy, Sam Fleming, Roman Olearchyk. NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling Countries call for greater tracking of arms to stop sales to Europe's black market // Financial Times, 12 July, 2022: <https://on.ft.com/3KAT1ot>.

зрозуміти, не є переконливою, оскільки професіоналізм FT у тому сенсі, що саме вона мала на увазі й хотіла донести своїм читачам, не може піддаватися сумніву. Можливо, редакція FT діяла за принципом, що, мовляв, не зайвим буде нагадати про цю проблему. Адже будь-які бойові дії будь-де у світі зрештою призводять до насичення відповідного регіону зброєю. Публікація вийшла зовсім неетичною, але ніби потенційно відповідною публічному інтересу.

Варто навести маніпулятивне твердження із цієї публікації – і далі ніби підтверджує цитування, яке, втім, лише опосередковано свідчить про проблему: «Європол, правоохоронне агентство ЄС, у квітні заявило, що його розслідування показали, що в Україні почалася торгівля зброєю для постачання організованим злочинним угрупованням – і це потенційна загроза безпеці ЄС» та «Російська агресивна війна проти України призвела до розповсюдження значної кількості вогнепальної зброї та вибухівки в країні», – йдеться в інформаційній записці Європолу, надісланій урядам.

Непотрібно додавати, що західні партнери неодноразово підтверджували відсутність будь-яких фактів, які б свідчили про подібні порушення. Сполучені Штати навіть залучили офіс Генерального інспектора USAID.³⁰ Тому контекстуально це нагадування про проблему з'явилося цілком у стилі російської пропаганди.

Тут постає закономірне питання: чи будь-які викривальні публікації в українській публічній сфері можуть розглядатися як проросійські? Ось приклад невідомого журналістського викриття, яке ґрунтувалося на неправдивих відомостях, найвірогідніше, зумисне «злитих» українським активістам і мас-медіа російськими пропагандистами. Мова йшла про те, що у керівника одного з департаментів Міністерства оборони України Олександра Лієва нібито є російський паспорт, що заборонено українським законодавством. Причому частина негативної інформації, пов'язаної з політичним бекграундом кримського періоду його життя була правдивою.

Пізніше з'ясувалося, що насправді інформація про російський паспорт в українського чиновника виявилася фальшивою, і перед ним навіть вибачилися журналісти, які її поширили. Водночас Ярина Ключковська стверджує, що реакція Міністерства оборони України та самого Лієва, була запізнілою і непрофесійною. До того ж, Олександр Лієв все ж пішов у відставку, хоч не повинен цього робити. Для нас тут показовим є твердження Ярини Ключковської про те, що зараз «відбувається війна наративів, а не фактів».³¹ Це також означає, що не у всіх небажаних і неетичних публікаціях відразу слід звинувачувати ворогів. Іноді необхідні власні рішучі і професійні спростовувальні дії у відповідь.

³⁰ Ukraine Oversight // USAID: <https://bit.ly/3XVvd8t>.

³¹ Ярина Ключковська. Чотири уроки управління репутацією: які висновки варто зробити зі свіжих історій навколо Міноборони // Детектор медіа, 3 лютого 2023: <https://bit.ly/3EBLDMi>.

Так само, війна не скасовує журналістську етику як таку. Навпаки, в умовах масових жертв і трагедій професійні журналісти і професійні медіа мали б бути ще більш уважними до представлення людських доль. Тут починає діяти проблема нібито непідконтрольності незалежних «блогерів» чи «активістів» стандартам професійної етики, якщо вони, до того ж, послуговуються соціальними мережами. «Кейс фіксеру Кудінова»³² привертає увагу саме з боку повного ігнорування таких норм. Тому автори звертають спеціальну увагу, чи може вважатися Антон Кудінов журналістом.

Цей «активіст» і «фіксер іноземних знімальних груп», прославився оприлюдненням відео і фотографій пораненої мешканки Вінниці, яка, перебуваючи в лікарні, плаче над відео ще живої дочки, яка на той час уже загинула від влучання російської ракети. Хоч, на думку лікарів, інформування пораненої матері про смерть дочки, «могло вбити її». Публікація Кудінова розійшлася по соціальних мережах і викликала хвилю обурення. Причому спочатку було незрозуміло, чи належить відео італійському громадському мовнику RAI News 24 (у кадрі видно відповідно брендований мікрофон), чи самому Антонові Кудінову. Комісія з журналістської етики відразу поклала відповідальність на згаданий телеканал³³, однак італійське медіа, зокрема журналістка Лаура Тангерліні, були готові відповідати лише за свої вчинки. Цей кейс нагадує про те, що «війне не все спише» – і журналістика завжди має залишатися на висоті своїх етичних стандартів.

Твердження про те, що «війне не все спише», яке зараз часто звучить в українській публічній сфері, стосується також іншого важливої тематики, пов'язаної з певною централізацією політичного, і зокрема медійного життя під час війни. Зрозуміло, що війна вимагає відкласти певні політичні порахунки й об'єднатися перед обличчям ворога. Тим більше такого, як Росія – який прагне ліквідувати не лише свободу слова в Україні, але й саму українську державність. Саме тому Євген Глібовицький каже, що «війна є серйозною причиною для обмежень, але дуже важливо не витворити зараз новий стандарт».³⁴

Тобто українська медіа сфера, з одного боку, має бути чутливою до загроз авторитаризму і продовжувати власне професійну журналістську діяльність, що

³² Єлизавета Мосійчук, Галя Склярєвська, Олена Коркодим, Отар Довженко. Відео з вінницької лікарні: журналістська етика, фіксерство й месіанство // Детектор медіа, 18 липня 2022: <https://bit.ly/3EZe4nZ>.

³³ КЖЕ засудила дії знімальної групи RAI News 24, яка взяла інтерв'ю у матері загиблої дівчинки // Детектор медіа, 17 липня 2022: <https://bit.ly/3YWDLNI>.

³⁴ Мирослава Барчук. Євген Глібовицький: «Війна є серйозною причиною для обмежень, але дуже важливо не витворити зараз новий стандарт» // Детектор медіа, 24 жовтня 2022: <https://bit.ly/3ksJhc0>.

виходить з принципів критичного мислення. Однак українські журналісти, з іншого боку, мають пам'ятати про необхідні самообмеження. Такі, наприклад, що стосуються висвітлення військових операцій. Однак спроби нав'язати тотальні заборони можуть призвести до атрофії спроможності говорити. Сама професійна етика не терпить заборон.

Євген Глібовицький визнає, що «війна є серйозною причиною для обмежень і самообмежень, і загалом українці досить добре їх дотримуються – це видно і по соцмережах, і по тому, як себе поводять ключові публічні особи. Але дуже важливо, щоб ми не витворили новий стандарт обмежень, виходячи з досвіду воєнного стану».

Адже фактично була «спроба створити державне мовлення, коли є абсолютно чітке зобов'язання від України цього не робити, спроба обмежити дискурс, контролювати не тільки основні приватні канали, але й викинути з ефіру опозиційні – це все тривожні сигнали». Тому важливими є спроможність української журналістики вибрати правильний тон, який би не був істеричним, а також здатність повертатися до деяких важливих питань пізніше, спираючись на незалежні, а не «хворі чи ослаблені медіа».

Висновки

Отже, головним питанням залишається можливість, чи навпаки – неможливість, для теперішніх ціннісних змін, що відбуваються в глобальній медіа сфері завдяки мужності та стійкості українського народу, буті незворотними. Російський авторитаризм і варварство вже не можуть виправдовуватися можливістю вести з Росією вигідний бізнес чи несподівано збагачуватися. На черзі – руйнування міфу про «особливий шлях» Росії, нібито відмінний від «європейського колоніалізму» та «американського неоімперіалізму», який досі захоплює значну частину глобального Півдня.

В нас немає достатніх підстав стверджувати, що теперішні зізнання західних політиків, медіа-власників, експертів та журналістів у нерелевантності свого розуміння пострадянського простору, в неморальності збагачення в обмін на мовчазну згоду на злочини російських «партнерів», назавжди унеможливлять повернення до захоплення «великою» російською культурою та співпраці з дияволом. Так само, не варто ідеалізувати українське суспільство, з його справді загостреним відчуттям справедливості, прагненням свободи, насамперед свободи слова, та іронічним ставленням до влади. Українцям треба ще дуже багато зробити в напрямі створення власної ефективної держави.

Ми бачимо значний перелік порушень етичних стандартів журналістів в обставинах російсько-української війни початку XXI століття. Всі вони мають різне походження. По-перше, частково російська тематика мала особливий «недоторканий»

статус, оскільки пов'язувалася зі значними бізнес-інтересами, чи навіть питаннями національної безпеки: глобальна бензоколонка прикривала глобальну фабрику фейкових новин.

По-друге, міжнародні організації, у т.ч. ті, що спеціалізуються на медіа сфері, до початку цієї війни перебували у глибокій кризі, частково пов'язаній з руйнуванням системи міжнародної безпеки, створеної після Другої світової війни.

По-третє, ця криза пов'язана не лише з продажністю їхніх функціонерів і політиків як такою, але також із суттєвими деформаціями освітньої сфери та «пошкодженням морального компасу» значної кількості впливових публічних осіб, які впливають на західне політичне життя. Вони несуть відповідальність за формування хибної політичної риторики, що створювала певні рамки і передумови для розмивання етичних норм у медіа.

По-четверте, під час війни на порядок денний виходить необхідність певних самообмежень у діяльності журналістів. Вони не можуть сприяти перемозі тих, хто представляє «темну сторону» на цій війні. Водночас медіа фахівці повинні пам'ятати про загрози авторитаризму, які набудуть своєї актуальності вже відразу після перемоги над путінським режимом та російським суспільством, яке його повністю підтримує.

По-п'яте, потреба в свободі слова виявляється в активній позиції кожного суспільства і не може бути привнесена у певне національне політичне життя ззовні. Відповідно, оскільки російське суспільство не має потреби у свободі вираження і навіть при нагоді (теперішньої війни) намагається ліквідувати цю політичну свободу силою зброї за межами власної держави, на перший план після перемоги над путінським режимом виходить завдання зміни політичної культури в Росії. Однак це неможливо буде зробити, якщо залишити її в межах теперішніх імперських кордонів, тобто у статусі «тюрми народів» (Тарас Шевченко).

По-шосте, важливо, щоб теперішній ціннісний поворот у глобальній публічній сфері, пов'язаний зі здатністю називати речі своїми іменами, назавжди закарбувався у вигляді своєрідної метафори дзеркала для мас-медіа. Їм варто було б час від часу туди заглядати, щоб не втратити етичні орієнтири посеред невпинних загроз, у т.ч. популізму, брехні і постправди, за якими завжди ховається авторитаризм. Тоді й самі медіа зможуть надалі слугувати правдивим дзеркалом (Деніс МакКвейл) для різних суспільств чи міжнародних організацій, особливо в часи великих випробувань, коли вони, побачивши там своє реальне відображення, іноді мали б можливість злякатися самих себе.

д-р Сергій Квіт – ректор Національного університету «Києво-Могилянська академія». У 2014-2016 роках був міністром освіти і науки України, а в 2019–2022 роках очолював Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти України. Його дослідження зосереджені на масовій комунікації, реформах освіти та медіа, а також на філософській герменевтиці.

Бібліографія

- 326 media outlets and journalists supported the exclusion of pro-russian hosts from the telethons [326 mediów i dziennikarzy popiera wykluczenie prorosyjskich gości z telemaratonów], IMI, 14 maja 2022 r., <https://bit.ly/3YvIwNZ>.
- Admin Web: The need for media ethics: on press freedom in 2022* [Admin Web: Potrzeba etyki mediów: o wolności prasy w 2022 r.], Globethics, 2022, <https://bit.ly/3xoQYm9>.
- Anti-Semitism And Pro-Kremlin Disinformation* [Antysemityzm i prokremlowska dezinformacja], <https://bit.ly/3lhJWGL>.
- Barczuk M., *Jewhen Hlibowyci: „Wojna jest poważnym powodem do ograniczeń, ale bardzo ważne jest, aby nie stworzyć teraz nowego standardu”*, Detektor Media, 24 października 2022 r., <https://bit.ly/3ksJhc0>.
- Bort R., *Elon Musk Can't Stop Pedalling Putin Propaganda* [Elon Musk nie może przestać promować propagandy Putina], Rolling Stone, 22 października 2022 r., <https://bit.ly/3xikavb>.
- Bowman L., *Violence, War and New Laws Increase Risks for Media in 2022*, Voice of America [Przemoc, wojna i nowe prawo zwiększają ryzyko dla mediów w 2022 r., Głos Ameryki], 22 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3xeFyBH>.
- Buszkowska N., *Ukrainians call for Red Cross boycott*, Українська правда [Ukraińcy wzywają do bojkotu Czerwonego Krzyża, Українська Правда], 26 marca 2022 r., <https://bit.ly/3XFpmE1>.
- Carpenter M., *The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine*, Mission to the OSCE [Trwająca agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, Misja USA przy OBWE], 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EjBtQG>.
- Czerwony Krzyż po raz pierwszy nazwał wojnę w Ukrainie międzynarodowym konfliktem zbrojnym, a nie kryzysem*, Ukrinform, 17 października 2022 r., <https://bit.ly/3S6FQ7e>.
- Editorial Board: Russia's abductions of Ukrainian children are a genocidal crime* [Editorial Board: Porwania ukraińskich dzieci przez Rosję są zbrodnią ludobójstwa], The Washington Post, 27 grudnia 2022 r., <https://wapo.st/3S8xaND>.

- Europe – Central Asia. Polarisation to the west, war & propaganda to the east* [Europa – Azja Centralna. Polaryzacja na zachód, wojna i propaganda na wschód], RSF, <https://bit.ly/3K3TmX3>.
- Foy H., Fleming S., Olearczyk R., *NATO and EU sound alarm over risk of Ukraine weapons smuggling. Countries call for greater tracking of arms to stop sales to Europe's black market* [NATO i UE biją na alarm w związku z ryzykiem przemytu broni przez Ukrainę. Kraje wzywają do większego śledzenia broni, aby zatrzymać sprzedaż na czarny rynek w Europie], Financial Times, 12 lipca 2022 r., <https://on.ft.com/3KATl0t>.
- Holmes T., *IOC president urges Ukrainian Olympic Committee against organising Paris Olympic Games boycott* [Prezydent MKOl wzywa Ukraiński Komitet Olimpijski, by nie bojkotować Igrzysk Olimpijskich w Paryżu], ABC News, 9 lutego 2023 r., <https://ab.co/3xqG9jH>.
- Interview with Alexander Motyl, „After Russia's departure from great power status, the world will once again become bipolar”*, Forum for Ukrainian Studies [Wywiad z Aleksandrem Motylem, „Po odejściu Rosji od statusu mocarstwa świat ponownie stanie się dwubiegunowy”, Forum Studiów Ukraińskich], 28 listopada 2022 r., <https://bit.ly/3HTU2Me>.
- Kluczkowska J., *Cztery lekcje kierowania reputacją: jakie wnioski należy wyciągnąć z ostatnich historii wokół Ministerstwa Obrony*, Detektor Media, 3 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3EBLDMi>.
- Komisja Etyki Dziennikarskiej potępiła działania ekipy filmowej RAI News 24, która przeprowadzała wywiad z matką zmarłej dziewczynki*, Detektor Media, 17 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3YWDLNI>.
- Kuzio T., *Putin's invasion shatters the myth of Russian-Ukrainian brotherhood* [Inwazja Putina burzy mit rosyjsko-ukraińskiego braterstwa], Atlantic Council, 16 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3YBhpkQ>.
- Matiasz T., *Z powodu nalotu Steinmeier spędził około dwóch godzin w schronie w obwodzie czernihowskim*, LB, 25 października 2022 r., <https://bit.ly/3luaz1Q>.
- Mosijczuk J., Sklariewska G., Korkodym O., Dowżenko O., *Wideo ze szpitala w Winnicy: etyka dziennikarska, fixerstwo i mesjanizm*, Detektor Media, 18 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3EZe4nZ>.
- Niezależni socjologowie: 71% Rosjan odczuwa dumę z powodu wojny z Ukrainą*, Radio „Swoboda”, 17 marca 2022 r., <https://bit.ly/3YzDBvz>.
- Ogryzko L., Post na Facebooku z 10 lutego 2023 r., <https://bit.ly/3lB4IYB>.
- Pastor, nie polityk: jakie wypowiedzi wygłosił Papież na temat wojny na Ukrainie*, Słowo i Czyn, 24 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3luuAW6>.
- Pro-Russian UK journalist put on sanctions list* [Prorosyjski brytyjski dziennikarz wpisany na listę sankcyjną BBC], BBC, 26 lipca 2022 r., <https://bbc.in/3lTfvgB>.

- Rocca F.X., Gershkovich E., *Pope Says NATO Might Have Provoked Russian Invasion of Ukraine* [Papież mówi, że NATO mogło sprowokować rosyjską inwazję na Ukrainę], WSJ, 3 maja 2022 r., <https://on.wsj.com/3YKBxQZ>.
- „Rosja uciekła się do każdego ze sposobów ludobójstwa” – Timothy Snyder o rosyjskim faszyzmie, przyszłości Ukrainy i Zeleńskiego, Suspilne. Aktualności, <https://bit.ly/3I7jb63>.
- Sotnikow D., *Prezydent Niemiec ogłosił początek „nowej ery” po wojnie*, DW, 3 lipca 2022 r., <https://bit.ly/3E1RQ3Y>.
- Spence M., *Why is Amnesty International feeding Russian propaganda?* [Dlaczego Amnesty International karmi rosyjską propagandę?], The Times, 14 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3SbYM4p>.
- Thomas E., *Explainer: The pro-Kremlin propaganda “journalists” and crowdsourcing*, Centre for Information Resilience [Prokremlowscy propagandowi „dziennikarze” i crowdsourcing, Centrum Odporności Informacyjnej], 2 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3jX-MWye>.
- Ukraina*, RSF, <https://bit.ly/3jRdzEW>.
- Ukraine crisis 2022: 6 months of response* [Kryzys ukraiński 2022: 6 miesięcy odpowiedzi], <https://bit.ly/3I1Mgjk>.
- Ukraine escalates “information war” by banning three pro-Kremlin media* [Ukraina eskaluje „wojnę informacyjną”, zakazując działania trzech prokremlowskich mediów, RSF, 5 marca 2021 r., <https://bit.ly/3EglPVS>.
- Ukraine Oversight* [Kontrola Ukrainy], USAID, <https://bit.ly/3XVvd8t>.
- Większość Rosjan popiera wojnę: Budanow wyjaśnił, dlaczego protesty w Federacji Rosyjskiej są niemożliwe*, UNIAN, 31 grudnia 2022 r., <https://bit.ly/3SiYTve>.
- Wright W., *Imploding Protection Through Exploding Norms? The Amnesty International Report and the Broader Debate on Armed Conflict in Populated Areas* [Implodująca ochrona poprzez eksplodujące normy? Raport Amnesty International i szersza debata na temat konfliktów zbrojnych na obszarach zaludnionych], Völkerrechtsblog, 12 sierpnia 2022 r., <https://bit.ly/3k2fGWA>.
- Zengarini L., *Pope: peace between Russia and Ukraine is possible, don't forget the poor* [Papież: pokój między Rosją a Ukrainą jest możliwy, nie zapominajcie o biednych], Vatican News, <https://bit.ly/3E28uAr>.